

"РОБОМА РУКАМИ ЗА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЮ, АЛЕ РОЗУМІЮ ЇЇ НЕБЕЗПЕКУ"

Елла ЛІБАНОВА:

— Сьогодні одночасно відбувається декілька трансформацій українського суспільства, — зауважила на початку розмови Елла Лібанова. — Зокрема, значна частина змін пов'язана з подіями на Донбасі.

Зараз важливо чітко уявляти, на якій стадії розвитку суспільства ми перебуваємо. Ми маємо зрозуміти, що відбувається з суспільством. Маємо зрозуміти, що нам робити. Для того, щоб зрозуміти, вкотре повторюю, потрібно постійно мати інформаційний зріз. Ми цього не маємо. Ми його не маємо по селу, не маємо взагалі по суспільству і, на жаль, влада не хоче цього робити. Бо останній перепис населення був ще 2001 року. До речі, ООН рекомендує проводити переписи у рік, що закінчується на нуль, або плюс-мінус один. Так ось, серед великих країн, які не провели перепис населення у цьому циклі, — Україна і Судан.

Наш співрозмовник — Елла Марленівна ЛІБАНОВА, науковець у галузі соціоекономіки, демографії та економіки праці, академік НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України. Понад 30 років працює в системі Національної академії наук України, восьмий рік очолює Інститут демографії та соціальних досліджень. У розмові з журналістом вона переважно ділиться своїми думками про те, що сьогодні хвилює багатьох — майбутнє села.

Про що ми можемо сьогодні говорити, коли ми не знаємо, хто живе в Україні і скільки нас? Ми більш-менш точно вираховуємо смертність і народжуваність. Принаймні, до цих останніх подій. Але є міграція. Скільки і куди їде людей? Це завжди дуже погано обліковується у будь-якій країні. Але, наприклад, в Нідерландах є така соціальна картка, яку, коли ти переїжджаєш з одного міста до іншого, обов'язково реєструєш на новому місці. Бо інакше твої соціальні внески, якщо вона не буде зареєстрована за новим

місцем проживання, не потраплятимуть на твою картку. А ти відповідним чином не зможеш отримати соціальні послуги. Я 20 років розповідаю про цей досвід, але нікому це не потрібно.

За тими даними, які в нас сьогодні є, — третина населення мешкає у сільській місцевості. Радше за все, це немолоді люди. Молоді там мало. Але хіба люди старшого віку не мають жити в нормальних умовах?

Мені видається, що серед найважливішого, щоби ми мусили зробити, це — побудувати дороги.

Якщо у нас будуть якісні автошляхи, третина населення зможе жити у сільській місцевості, а працювати у місті. Всі розмови про те, що ми кожному селянинові забезпечимо робоче місце в селі — це нісенітниця. Якщо новітні технології застосовуватимуться у сільському господарстві, то все менше людей буде задіяно у агропромисловості. Це теж треба розуміти. Ринки праці у нас сьогодні дуже жорстко локалізовані. І розраховувати на те, що людина зможе просто так з одного місця (припустимо, села) приїхати до Києва і відразу знайти собі роботу — малоймовірно. Має бути якийсь проміжний етап, коли ця людина попрацює в місті, але не в такому, як Київ, а, скажімо, як Черкаси, Сміла, Біла Церква, при звичайності до міського способу життя, до міської поведінки, набуде професію, яка користується попитом на міському ринку праці, і тоді вона зможе перебраться до більшого міста і там жити.

Ось тут постає запитання: а чи потрібно їй це? Безліч людей, особливо тих, які народилися у сільській місцевості, хочуть жити у приватних будинках. У містах це малоймовірно. Але ж можна жити в селі чи містечку у приватному будинку зі своїм присадибним господарством, садочком і їздити працювати, вчитися до міста. Можна отримувати первинні медичні послуги в селі, але серйозні — в місті. Для всього цього потрібні дороги. З іншого боку, якщо ми поставимо умову, щоб на цьому будівництві доріг використовувалися тільки вітчизняні матеріали, то й розвиватимуться дотичні галузі промисловості. Економісти знають: одне робоче місце на будівництві створює 6-7 робочих місць у дотичних галузях. Хіба це погано? То ж що зробити задля розвитку села, щоб воно повноцінно зажило, щоб молодь не бігла з села? Будувати дороги. І в цьому зацікавлене і місто, і село.

— **А як сформувати середній клас на селі?**

— А він буде формуватися...

Ми маємо зрозуміти: населення на селі — воно там, де живе, а не тільки там, де воно працює. Я категорично проти нинішньої системи сплати податків, які сплачуються за місцем роботи. Тоді все докупить збирається у великих містах. Якщо ті люди, які житимуть у селі, сплачуватимуть податки за місцем проживання (йдеться лише про прибутковий податок), то місцева влада буде зацікавлена залучати людей, аби вони жили на території, скажімо, їхньої сільради. Захоче вона там створити свою перукарню чи магазин, створить, не захоче — так і буде. Але таким чином припиниться масштабний вплив людей із сільської місцевості.

Сьогодні дуже багато говорять про те, що в селах, особливо доволі великих міст, все більшого поширення набуває, скажемо так, не надто здоровий спосіб життя. Це серйозна небезпека: генетична, медична, яка завгодно. Що треба робити? Ми мусимо цим людям дати роботу. Без роботи нічого не буде.

Що стосується бідності, допомагати бідним безперечно треба. Але є різниця. Бідні — це люди старшого чи це люди працездатного віку? Якщо це останній варіант, то не треба їм весь час, образно кажучи, давати рибу. Дайте їм вудку, навчіть їх ловити ту рибу. А ще краще — навчити робити вудочку. Це взагалі ідеальний варіант.

Я в науку прийшла 1979 року. З того часу ми не раз писали державні програми про закріплення молоді на селі. Скільки років минуло? А ми все її закріплюємо. Не хоче там бачити жити. Не хоче тому, що не хочуть для себе перспективи. Вона не хоче працювати на фермі, бо це означає о 5-й ранку вставати. А кому це зручно? Вона хоче жити в нормальних умовах, мати доступ до розваг.

Для того, щоб владнати ситуацію з демографією, іншого шляху нема. Якщо ми людям не дамо можливості, живучи в селі, мати нормальні умови, нормальний сервіс, належний доступ хоча б до базових соціальних послуг, вони будуть звідти їхати. Щоб ми не робили. Ну, не паспорти ж відбирати!

— **А якщо молода людина стане господарем, фермером? Для молоді потрібен стимул...**

— Справа не тільки в стимулі. Психологи говорять: не більше 5% населення можуть бути власниками. З мене, скажімо, ніколи не вийде власник-бізнесмен. У мене по-іншому працюють мізки. Чому ми вважаємо, що кожен селянин може стати фермером? Зовсім ні. Для цього треба мати хист. Якщо у людини є дар бути бізнесменом, він стане власником.

Безперечно, фермер — це прототип середнього класу. Не хочу його називати середнім класом, бо за нашого рівня доходів взагалі важко знайти представників середнього класу в Україні. Хоча є. Але те, що ми вимірюємо і вважаємо середнім класом — це близько 1%. Я переконана, що ми до середнього класу маємо відносити людей швидше за рештою критеріїв, ніж за майновим станом, доходами. Ну, просто бідна країна. Що ти тут зробиш. Але, як би там не було, середній клас — це не лише фермери. Якщо говорити про село, середній клас — це лікарі, вчителі, власники якогось сервісу (наприклад, ремонт техніки тощо). Але простіше значну частину сервісу переводити в місто. Та для цього, повторюю, потрібні дороги. Ми хочемо закривати школи. І їх треба закривати в селах. Питання не в тому, що в Києві навчання одного учня обходиться в 9 000 грн на рік, а в невеличкому селі — 57 000 грн. А річ у тім, що в такій малокомплектній школі дитина не отримає

належної освіти. І далі вона приречена бути не конкурентоздатною у своєму дорослому житті. Таке враження, що ми хочемо з неї виховати людину, яка, крім села, себе ніде не зможе знайти, і тим самим закріпити її в сільській місцевості. Якщо це справді так, то це дурниця. Це абсолютно тупиковий шлях. А от, якщо ми говоримо, що цю дитину ми можемо виховати, навчити так, щоб вона продовжувала жити в селі, ось тоді це було б класно. І це, до речі, дасть можливість тому ж фермеру, якщо йому будуть потрібні працівники, їх знайти.

— Тоді чи потрібно дозволяти продаж землі?

— Не знаю. Правда, не знаю. Є країни, скажімо, та ж Голландія, Ізраїль, в яких вся земля державна. Там немає приватної землі. Її можна лише орендувати. І непогано, начебто, живуть, і непогане в цих країнах сільське господарство. Поряд з тим — безліч країн, де є приватна власність на землю. І теж мотивація до цього вагома: власник більш свідомо ставиться до землі, до її родючості, не буде «вичавлювати з неї усі соки»... Тож у мене нема переконання, що та чи інша форма володіння земельними ресурсами краща. Якщо говорити про оренду, то вона має бути тільки довгостроковою, і обов'язково потрібно ставити вимоги повертати з оренди землю належної якості.

— А щодо безпеки скуповування земель іноземцями?

— Така безпека є. Якось ми з покійним Сергієм Івановичем Дорогунцовим дискутували щодо Криму. Він казав, що англійці свого часу хотіли там викупити землю, щоб будувати сучасні санаторії. Я йому тоді казала: «Сергію Івановичу, що тут поганого, вони ж з собою ту землю не заберуть».

Ну буде власність крупних землевласників. Думаю, на Херсонщині не може бути по-іншому. На Закарпатті, Львівщині, Івано-Франківщині, думаю, це недоречно. Бо там зовсім інші масштаби. Тож треба у кожному конкретному випадку дивитися на обставини. Єдине, якщо говорити про децентралізацію, то це має бути децентралізація в усьому. Не тільки у владних повноваженнях. Це має бути децентралізація соціальних послуг, економічних процесів...

— А якщо розглянути цю тему децентралізації в площині бюджетного фінансування?

— Я не думаю, що тут є великі проблеми. Звісно, за умови нормальної децентралізації. Проблема у визначенні функцій, в об'єднанні сільських громад. Бо у нас тільки сільрад 11 тисяч. Через таке роздрібнення ті ж сільські громади не можуть нормально розвиватися. От ми сьогодні говоримо: нема школи — нема села. Та неправда це! Нема села, коли нема роботи, нема села, коли нема жителів. Ну й що, коли село було великим, побудували там двоповерхову школу. Потім, скажімо, років за 30 село зменшилося, люди переїхали до міста і зараз дітей там майже нема. Що з цим робити? Соціальні стандарти ми мусимо забезпечувати всім. Так не може бути, що дитина, закінчуючи школу в Києві, знає дві іноземні мови, а в селі — жодної. Це неправильно...

— Чи є специфіка, свій український шлях розвитку?

— Ось у нас в сільській місцевості дуже великий потенціал для розвитку зеленого туризму. Зрештою, це має бути українською «фішкою», українською принадою. Щоб мені не казали, але в Україні немає таких туристичних об'єктів, якими можна було б масово зацікавити іноземців. Це не-

реально. Навіть замки Львівщини хіба можна порівняти з замками тієї ж Італії, Англії, Шотландії? А ось сільський туризм, як це не дивно, в нас може бути принадою. Бо це сьогодні дуже популярно на Заході, і в нас є місцевість не так урбанізована, як в інших європейських країнах. І цим, як перевагою, треба скористатися. Чому це не може стати пріоритетним напрямом розвитку певної сільської місцевості? Це робота на землі? Так, робота, але вона інша. Йдеться не тільки про те, щоб відкрити в сільській місцевості невеличкий готель. Наприклад, в США дуже популярна така річ: невеличка ферма спеціалізується, скажімо, на вирощуванні певного виду ягід, і міське населення спеціально приїздить туди, для себе збирає ті ягоди, сплачує власнику певні гроші і їде. Звісно, таким туристам пропонують ще певний перелік послуг: поїсти, може, переночувати... Тобто, йдеться не тільки про готель, а певну програму змістовного відпочинку.

— До речі, в Україні є ентузіасти, подвижники розвитку зеленого туризму, створені асоціації, спілки, але справа просувається дуже повільно...

— А що в нас розвивається не повільно, крім металургії, хімії та іншого, що приносить величезні прибутки? Ось я дуже люблю мандрувати машиною по країні і шоразу думаю, де можна зупинитися перепочити, поїсти, випити кави. І така нормальна інфраструктура належить до сільської місцевості. І це — робота для селян. Але для того, щоб це було довкола траси, потрібно, як мінімум, щоб ця автодорога була.

— Якщо подивитися на європейські країни, Північну Америку, для них характерні відносно невеликі фермерські господарства. Але є й приклад Латинської

Америци, де в багатьох країнах поширена практика великих землеволодінь — латифундій. Яким шляхом іти Україні?

— Треба виходити з місцевих умов. Наприклад, на Херсонщині, Дніпропетровщині, де такі великі степові простори, там перевагу матимуть великі підприємства. Вони більш ефективні, але більш неповороткі. А ось де фермерські господарства мають процвітати — це довкола великих міст. Вони туди мають постачати м'ясо, овочі, фрукти, молокопродукти. Візьмемо для прикладу Швейцарію — там немає великих агропідприємств. Але чи не кожна ферма виготовляє власний сорт сиру. І мешканці великих міст вже знають, де фермери продають свою продукцію.

— А як, на Вашу думку, позбутися споживацьких настроїв, зокрема, на селі?

— Дати людині можливість вибору. Тоді вона буде просто зобов'язана щось робити. Спочатку — це буде вибір. Потім настане відповідальність за вибір. Сьогодні у людей, хоч і невеликий, але більший, ніж за радянських часів, вибір є. І мені здається, прокладання сучасних доріг і надасть можливість права вибору — ти зможеш вибирати, де тобі працювати, лікуватися, щось купувати тощо. Зараз багато чуємо розмов: мовляв, як це так, що до села завозять хліб. А що тут поганого? А якщо в селі немає пекарні? Не буде ж кожна бабуся пекти собі хліб. Хоче, хай пече. Це знову ж таки ми не даємо людям вибору. І без розвитку таких, я би сказала, технологій вибору, ми не зможемо позбавитися споживацьких настроїв.

Ось недавно спілкувалася на тему, чи є в Україні громадянське суспільство. Я вважаю, поки що нема. Паростки є. Волонтерська діяльність — це не громадянське суспільство. Це добротинність, це

співчуття. Це абсолютно інше. Громадянське суспільство — це здатність рутинно робити те, що потрібно. Без грошей за це. І першочергове завдання, якщо ми хочемо чогось на селі досягнути, допомогти людям об'єднатися, щоб у них створювалися осередки громадянського суспільства. Інакше, якщо, не дай Боже, децентралізація піде раніше, ніж становлення громадянського суспільства, то це буде називатися одним словом — капець. Бо це означатиме феодалізацію України. Більше нічого. Ви ж пам'ятаєте, ким був голова колгоспу на селі: бог, цар і генеральний секретар «в одному флаконі». Те саме матимемо і зараз. Абсолютно. Тільки тоді був якийсь партконтроль, дисципліна, в певних рамках тримали, а зараз і цього не буде.

Тож сьогодні треба намагатися дати людям право вибору. В тому числі роз'яснювати їм: якщо вони об'єднуються, у них розширяться можливості вибору. Штучно це створити не можна. Це ж абсолютно зрозуміло. Я обома руками за децентралізацію, але розумію її небезпеку.

— На завершення нашої розмови, яким буде соціальний портрет українського селянина років за 15-20?

— Це залежить від того, яким шляхом розвиватиметься село. Якщо таким чином, як я пропо-

ную і наполягаю, це буде особа років 40-45, з повною середньою освітою. Швидше за все, з професійною середньою освітою. Особа, в якій буде двійко дітей, яка працюватиме у сусідньому місті, щодня повертаючись додому і витрачаючи на дорогу не більше, ніж півтори години. У неї буде будинок, ділянка, город — все як годиться. Не думаю, що такий уклад кудись подінеться. Це буде особа, чітко переконана в тому, що на старості вона житиме, а не жеврітиме.

Якщо ми не зробимо того, про що говорила вище, середній вік селянина буде років 60. Дітей практично буде дуже мало. Молодь їхатиме з села. І буде дуже велике розшарування. Тому що невеличка купка стане дійсно багатими, а переважна більшість бідуватиме: не буде роботи, освіти, належного медичного забезпечення. Приватний будинок і город залишаться. Головна різниця, що в першому випадку середній вік — років 40, а в другому — 60.

— І перспективи подальшого розвитку, як у казці: праворуч підеш, ліворуч підеш... Знову ж таки — право вибору, лейтмотив нашої розмови.

— Так. А я взагалі вважаю, що це головне — право і обов'язок вибору.

Розмову вів
Андрій МИХАЙЛИК

